

Sambariai arba Trejos devynerios

Nijolė LAURINKIENĖ

Straipsnio objektas – kūrės pradžioje atliekamos sambarių apeigos, kurias XVII a. antrojoje pusėje aprašė Matas Pretorijus.

Tikslas – remiantis M. Pretorijaus pateiktomis žiniomis bei kitais sambarius liudijusiais šaltiniais, atskleisti šių apeigų paskirtį ir kilmę, išsiaiškinti, kurioms dievybėms jos buvo skirtos. Metodai: analitinis, deskriptyvinis. Išvados: kūrės sambarių apeigos artimos ir kitais metų tarpsniais vykusioms panašaus pobūdžio apeigoms, kai bendros vaišės – alus ir duona – gaminamos iš sudėtinių, draugėn subertų grūdų. Išskirtiniu kūrės sambarių elementu laikytinas gaidžio ir vištos aukojimas. Šie sambariai susiję su chtoniškoms dievybėms Žemyna ir Žemėpačiu. Kūrės pradžios apeigos, kurių metu kreipiamasi į minėtus dievus, skirtos javų šventinimui.

Prasminiai žodžiai: sambariai, Žemyna, Žemėpatis, agrariniai papročiai, baltų mitologija.

Iš senųjų rašytinių šaltinių matyti, kad XVII – XVIII a. svarbiausi žemdirbių sezono darbymečiai buvo lydimi švenčių, dar susijusių su senosios religijos vaizdiniais ir dievų pasauliu. Įsivaizduota, kad visą agrarinių darbų ciklą globoja tam tikros, paprastai chtoninės prigimties, dievybės, todėl ir žemės dirbimas valstiečio buvo suvokiamas ne vien kaip alinantis fizinis darbas, bet ir kaip situacija, artima šventei, kurios metu aukojama dievams, tikintis, kad ryšys su transcendentine sfera suteiks darbams ir jų vaisiams šventumo bei juos apsaugos.

Šiame straipsnyje detaliau analizuojamas vienas dar XVII a. antrojoje pusėje Mato Pretorijaus gana išsamiai aprašytas sambarių ritualas, vykdytas prūsų palikuonių ir siejamas su vienu iš mitologizuotos „javo“ istorijos etapų – kūrės pradžia. Etnografų aprašymuose paprastai akcentuojamas sambarių šventimo laikas, tačiau aptariant turimus empirinius duomenis mažai gilintasi į pirmąją sambarių prasmę bei paskirtį. Šiame straipsnyje siekiama atskleisti sambarių apeigų ryšį su senąja religija. Jos, be abejonės, turėjo religinę paskirtį bei tam tikrą dievišką adresatą. Sambarių apeigas sudarė

sudėtinės vaišės ir aukojimai, tikriausiai konkrečioms dievybėms, kurių tikslas – pašventinti tam tikrą objektą (dažniausiai – grūdines kultūras).

Sambarių šventimo laikotarpiai ir dingstys

Sambariai rengti net keletą kartų per metus, jie siejami su žemdirbiui svarbiais metų tarpsniais, kartais ir su gyvulių ūkiu, taip pat – su namų pašventinimu ir net ligų epidemijomis bei mirusiųjų atminais.

XVIII a. istoriniuose šaltiniuose minimi apie Velykas vykę aukojimai specifinei dievybei, pavadintai beveik tuo pat vardu kaip ir aptariamasis ritualas, Sambariu (kituose šaltiniuose – *Žembarys*), kuris apibūdinamas kaip žemės dievas, graikų Pluto atitikmuo (BRMŠ 4, 29, 43, 82). Jokūbas Brodovskis šiam dievui skirtą ritualą aprašo taip: „Sambarys, kuriam apie Velykas ant baltos skepetaitės būdavo aukojama trys saujos visų rūšių sėklos ir kiekvieno valgio; valgi suėsdavo šunys, o sėkla būdavo pasėjama ir padaroma alaus, sambarių alaus“ (BRMŠ 4, 29). Tad Sambariui, dėl kurio kaip savarankiško dievo tikrumo abejojama, būdavo aukojami grūdai, iš kurių derliaus vėliau darytas alus.¹ Reikšminga tai, kad Velykos kaip pavasario šventė galėjo sutapti su vasarinių javų sėjos pradžia ir buvo siejamos su kartu subertų įvairių rūšių sėklų ir maisto aukojimu, o netiesiogiai – ir su sambarių alumi.

Etnografijoje ir kitokio pobūdžio šaltiniuose pabrėžiamas sambarių ryšys su Sekminėmis, esą tuo metu parugėje, lankant rugius bei kitus pasėlius, vykdavo sudėtinės vaišės ir alaus gėrimas. Zenonas Slaviūnas teigia, kad sambariai dažniausiai būdavo švenčiami antrą Sekminių dieną: „Alus ir vaišės buvo ruošiamos iš sudėtinių („subertinių“) produktų. Šios liaudies šventės metu taip pat buvo lankomi javų (rugių) laukai ir atliekamos kitos apeigos – ritinėjamasi nuo kalno, inscenizuojamos vestuvės, rengiami švenčių „karalaitės“ rinkimai, neretai jaučių rungtynės (Slaviūnas 1958, 10). LKŽ žodžio *sambaris* vartosena iliustruojama tokiu sakiniu: „Par sekmines vieni padarė alaus, kiti atnešė mėsos – ir padarėm sambarį“ (LKŽ EI, sambaris). Per Sekmines

(Žemaitijoje per Devintines) rengiamos sudėtinės piemenų vaišės taip pat vadintos *sambariais* arba *samboriais* (apie Kupiškį tos vaišės dar vadintos *melstuvėmis*, apie Veliuoną – pautiene, Lietuvių etnografijos bruožai 1964, 102): „Par sekmines piemeniai supilia sambarius i valgo, i geria“ (LKŽ EI, sambaris). „Samborių vaišėse dalyvaudavo piemenys, kerdžius, rečiau naktigonai“ (LKŽ EI, samboriai). Pranės Dundulienės nuomone, sambariai – sėjos baigimo šventė: „Tos šventės metu būdavo atliekamos apeigos, skirtos javų dievybei, maldaujant, kad ji globotų pasėtus javus“ (Dundulienė 1963, 158).

Žinių apie sambarių šventimą yra išlikę ir rašytiniuose šaltiniuose. 1583 metais datuojamas Jokūbo Lavinsko liudijimas, kad „Sekminių diena šeimoms sunešdavo tam tikrą kiekį javų ir, padarę iš jų gėrimą, susirinkdavo šventą dieną [...]“ (BRMŠ 3, 606, 609). Pagal kitą ankstyvą dokumentą, per Petrinės (birželio 29 d.) Žemaičių žemėje, Vilkijos valsčiuje, Paštuvyje, vieno žemininko namuose buvo geriamas „bendras sambarių alus“ (*там деу пючы ему сполное пиво самборы*, 1593 m., Žemaičių žemės teismo knygos, BRMŠ 2, 642–643). Tad vienas iš sambarių šventimo periodų buvo vasaros pradžia – Sekminės, kai sėja pasibaigusi, o rugiai jau išplaukę, taip pat Kupolės bei Petrinės, augmenijos kupėjimo metas.

Kitas sambarių rengimo laikotarpis – antroji metų pusė. Jie švęsti vasaros pabaigoje po javų apjūtės ir vėlyvą rudenį ar žiemos pradžioje, apdirbant – kuliant javus. Antai „Sūduvių knygelėje“ (apie 1520–1530 m.) kalbama apie alaus, matyt, sudėtinio, darymą vasaros pabaigoje (*nach dem August*) po nenusisėkusio javų derliaus. Šiam alui kiekvienas turėjęs duoti pusę ar visą bertainį miežių (*Ein jeder mus geben ein halb viertel gersten, auch woll ein ganzes zum biere*). Moterys atsinešdavusios pirmojo derliaus duonos (BRMŠ 2 130–131, 146–147). Vilniaus kolegijos jėzuitų 1600 m. ataskaitoje pranešama, kad Lietuvos kaimuose nustatytu metų laiku, surinkus iš laukų derlių, iš suneštų grūdų būdavo daromas alus ir kepama duona, kurie įvardyti kaip aukos, dėkojant už gausų derlių: „[Pavyzdžiui,] nustatytu metų laiku, surinkus iš laukų derlių, aukoja dievams arba, teisingiau, demonams aukas. Tada suneštus grūdus pas žynį arba aukotoją, kuris yra kiek už kitus vyresnis ir, kaip manoma, pranoksta kitus dieviškų dalykų žinojimu, padaro alaus ir iškepa duonos. Pripilamas pilnas bokalas alaus, ir žynys, atsistojęs žmonių vidury, kreipiasi į Dievą <...>“ (BRMŠ 2 627, orig. 619–620).

Sambariai galėjo būti siejami ir su mirusiųjų atminais, rengiamais vėlyvą rudenį. Motiejus Strijkovskis [Strykowski] užsimena apie Kuršo, Sembos krašte ir Prūsijoje per mirusiųjų atminus daromą sudėtinį alų: „kai kelia mirusiųjų atminus, tai iš bažnyčios eina tiesiai į karčemą ar į kuriuos nors namus, kur daromas sudėtinis alus (*gdzie się na war piwa zsypią*), žmonos iš paskos krepšiais neša šaltą keptą išvirtą žuvį, ten jie valgo be peilių, o žmonos jiems tarnauja, ir kiekvienas ko nors linki mirusiajam giminaičiui, kiekvieno patiekalo gabalėlį po stalu meta ir alaus nulieja“ (BRMŠ 2, 518, 551).

M. Pretorijaus liudijimu, gruodžio pradžioje, kai derlius jau suvežtas ir žiemkenčiai pasėti, prasidėjus javų kūlei vėl rengti sambariai (*samborios, sąbarios*), (PretPI 3, 510, 511). Šioji šventė buvo „visų grūdų pašventinimas“, kad Dievas juos palaimintų (*Dieses Fest schliesset in / sich eine Heiligung alles Getreidigs, welches Gott ihnen segnen / wolle <...>*) (PretPI 3, 510). Tikinčiojo įsivaizdavimu, kuliamus, iš varpų byrančius grūdus turėjo apsaugoti dievybės galios. Beje, apie rugių šventinimą per sambarius po sėjos pabaigtuvių, tik jau vėlyvais laikais, Lietuvoje paplitus krikščionybei, yra rašiusi ir P. Dundulienė. „Valstiečiai iš anksto pasidarydavo sudėtinio alaus. Numatytą rugius šventinti dieną moterys sunešdavo užkandžių: paukštienos, sūrių, sviesto ir kt. valgių. Atvažiavus kunigui, visi susirinkdavo į vieną kiemą ir drauge eidavo į javų lauką, kurį kunigas pašventindavo.“ (Dundulienė 1963, 159). Nors šią apeigą atlikdavęs krikščionių dvasininkas, tačiau jos intencija tikriausiai sietina ir su pirmąsiais siekiu suteikti javams senųjų chtoninių dievybių palaiminimą, kuris galėjo sleistis kaip tam tikra hierofanija.

M. Pretorijus aiškina, kad žodis *sąbarios* kilęs iš suberti, sumesti (*zusam–/men werffen*), nes „jie tada grūdus supila kartu ir iš subertų grūdų kepa pyragą bei daro alų <...>“ (PretPI 3, 510–511). Latvių *sobaři*, Stenderio aiškinimu, – „iš žodžio *sobārt* vietoje *sabērt* „suberti, supilti“, nes suneštus grūdus supildavo į krūvą ir iš jų rengdavo aukojimo išgertuves“ (BRMŠ 4, 201, 208). Tektų sutikti, kad ir lietuvių *sambariai*, ir latvių *sobaři* kildintini iš – *suberti, sabērt*. Juk grūdų subėrimas į krūvą, alaus ir duonos gaminimas iš sudėtinių grūdų, aukojimas tų grūdinių produktų dievams – tai esminiai sambarių apeigų veiksmi.

Gruodžio gale, „kai trumpiausios dienos“, sambariai aukoti dievui Žemėpačiui, sodybos su jos gyventojais, gyvuliais ir žeme globėjui, per jam skirtą

kasmetinį sodybos arba gyvenamosios vietos pašventinimą: „Iš //visokių grūdų pirmalākų, paimtų tokiu pat būdu kaip per šventę *Sambarios*, jis padaro alų, šeimininkė taip pat iš geriausių kviečių iškepa pyrago, o iš geriausių rugių – duonos <...>“ (PretPI 3, 549, orig. 548; žr. taip pat BRMŠ 3, 260, 300–302).

Gruodžio mėnesį prieš Kalėdas Sambarių alus gertas ir dar viena intencija – žiemai į tvartus uždarant arklus: „Tada jis [šeimininkas – N.L.] parūpina alaus, ir imama būtent to alaus, kurio jis turėjo per šventę *Sqbarios* ir kuris imtas ir darytas iš visokių grūdų pirmalākų, surinktų tam tikrais grybšniais, kaip anksčiau aprašyta“ (PretPI 3, 565, orig. 564).

Istorikas Paulius Einhornas, pateikęs žinių apie latvių papročius ir senuosius tikėjimus, teigia, jog sambarių atnašavimai vykdavę ir kraštą nusiaubus maro epidemijoms ar pradėjus kristi gyvuliams: dingstis rengti sambarius (*Sobar*) galėjo būti maro siautėjimas (1602 m. ir 1625 m.). Jo aiškinimu, sambariai – tai sudėtinė auka, kuri žmonių galėjo būti sudedama pinigais, už juos perkama mėsa ir ji aukojama. Toji auka galėjo būti sudedama ir iš suneštų miltų, supilant juos į krūvą; iš jų ruošdavo valgius. Paskui „drauge pagoniškai atlikdami savo apeigas šaukdavosi Dievo, kad šis atitolintų marą [...]“ (BRMŠ 3, 614, orig. 604–605; žr. taip pat Jakobas Langė, BRMŠ 4, 181, Gothardas Fridrichas Stenderis, BRMŠ 4, 194, 202). Latviai sambarius aukėjo sveikatos ir ligų dievui Auskutui (BRMŠ 4, 181, 194, 202).

Ne visuose apžvelgtuose sambarių aprašymuose nurodoma konkreti dievybė, kuriai skiriamas šios rūšies aukojimas. Tačiau, remdamiesi turimais duomenimis apie prūsų palikuonių papročius, galėtume konstatuoti, kad skirtingu metų laiku vykdavę sambariai adresuoti dažniausiai tokioms žemdirbių dievybėms kaip Žemyna, Žemėpatis (BRMŠ 3, 301–302), Kiti su sambariais siejami dievai – lietuvių žemės dievas *Sambarys/Žembarys*, (BRMŠ 4, 29, 43, 82) ir latvių sveikatos ir ligų dievas *Auskutas* (BRMŠ 4, 181, 194, 202).

„Ant trijų devynių“

Sambarių šventė, pasak M. Pretorijaus, kitaip vadinama „ant trijų devynių, t.y. šventė triskart devyni“ (*ant tryu dewinu, i. e. das Fest, der dreymahl Neun*) (PretPI 3, 510–511; žr. ir BRMŠ 3, 186, 291). Kalbama apie kūrės pradžioje rengtus sambarius. Skaičių kombinacija *ant tryu dewinu* yra vienas iš šios šventės prasmės kodų. Istorikas pažymi, kad tai aukojimui

skirtų grūdų subėrimo principas, kitaip tariant, sambarių ceremonijos dalis. Būtent tokiu būdu – *ant tryu dewinu* – draugėn suberti grūdai yra tinkami gaminti ritualiniam alui bei duonai.

Pasak M. Pretorijaus, į krūvą supilamos 9 įvairių rūšių grūdų saujos, samstant kiekvieną po trejetą kartų:

Der Wirth nimpt von jedem Getreydig, wobey er gewisse Ceremoni–en machet, 9 guter Hand–voll, jede Hand–voll aber theilet er im / nehmen in drey Theile, also daß er dreymahl zugreiffet, ehe / es recht eine Hand–voll ist, greiffet demnach 27 mahl zu, alß / nehme 27 Hände voll von jedem Getreydig, waß man außsä–/et, als Korn, Weitzen, Leinsaat, Gerst, Haber, Erbsen, Bohnen, / Linsen etc. etc. und schüttet daszusammen.

„Šeimininkas, atlikdamas tam tikras apeigas, ima visų rūšių grūdų po geras devynias saujas, tačiau imdamas jis kiekvieną saują sudeda iš trijų dalių, taigi jis turi samstyti tris kartus, kol surenka visą saują, vadina si, jis samsto 27 kartus, lyg imtų 27 saujas visų rūšių grūdų, kurių tik sėjama, būtent: rugių, kviečių, sėmenų, miežių, žirnių, pupelių, lęšių ir t.t. ir visa tai suberia kartu“ (PretPI 3, 510, 511; BRMŠ 3 186, 292–293).

Skaičiai 3, 9, 27 žinomi senojoje baltų religijoje kaip maginiai, tačiau konkreti jų simbolika nėra visiškai aiški. Pažymėtina, kad skaičius 3 (kurį padauginus iš 9 bus 27) archajinėse mitopoetinėse sistemose vertinamas kaip turintis pozityvią prasmę ar harmonizuojančią, sakralizuojančią funkciją. Jis žymi ir absoliučią tobulybę, išreikštą skaitmeniniu kodu. Tai viena tvariausių, nuo seniausių civilizacijų iki dabar vartojamų numerologinių semantinių struktūrų. Tridališkumas būdingas mitopoetiniam makrokosmosui (pvz., tridalis pasaulio modelis). Trejybė – viena esminių dievų pasaulio konstantų (tridalė panteono organizacija) (žr. MHM 2, 630). Galėtume tarti, kad 3 asocijuojasi ne tik su tobulyste, bet ir su pilnatve, pusiausvyra, nes trejybėje struktūroje glūdi pradžios (1), vidurio, arba medio (2), ir pabaigos, užsklandos (3) idėjos. Šių trijų skaitmenimis išreikštų elementų visuma reprezentuoja harmoningą numerologinį universumą visetą.

Schematiškai grūdų saujas ir sėmius sambariams galima būtų pavaizduoti taip:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	saujos
III	III	III	III	III	III	III	III	III	sėmiai
				27					sėmių suma

Iš viso semiama 27 kartus. Skaičius 27 lietuvių minimas ne tik šiame, bet ir kituose ritualuose, susijusiuose su chtoniškąja mitologija ir jos dievybėmis ar mitologizuotais gyvūnais. 1600 m. Vilniaus kolegijos jėzuitų pranešime užsimenama, kad „Deivėms (*Deyues*), garbinamoms svirnuose akmenų pavidalu, grūdų ir gyvulių sergėtojoms, būdavo aukojami 27 gabalai duonos kartu su juodo, dar žindomo paršiuko ir kito maisto likučiais“ (BRMŠ 2, 620, 628). Skaičiai 27, taip pat 3 ir 9 minimi ir užkalbėjimuose nuo gyvatės įkandimo bei nuo kai kurių ligų („Reikia sukalbėti įeinant į girią, kad gyvatė nekastų“: „Jūs esat trejos devynerios <...>“ LUŠ, 79; plg.: LUŠ, 80–82, 84, 85; žr. taip pat LUŠ, 705, 710, 831). Matyt, šioji numerologija išties turėjo maginės galios.²

M. Pretorijaus pabrėžiama, kad Sambariams naudoti ne bet kokie grūdai, o – „pirmuonys, kurie buvo pirmiausia kultūri ir vėtyti, ir vėtant jie tuoj pat atskiriami, nes jeigu jie jau susimaišė su kitais, iš kurių buvo kiek nors paimta, tai tokie jiems jau nebetinkami“ (PretPĮ 3, 511, orig. 510). Nuo seno kaip tinkamiausi aukojimams minimi tie grūdai, kurie buvo iškulti ar išvėtyti pirmieji, taip pat pirmieji nupjauti javai.

Alaus nuliejimas Žemynai

Kulės pradžiai pagamintas sambarių alus aukotas grūdus globojančiai dievybei. M. Pretorijaus teigimu, šios apeigos būdavo uždarnos – atliekamos namų aplinkoje, dalyvaujant tik namiškiams, vakare, kai jau baigti ūkio darbai (*erwehlet ihme der Wirth einen Tagk, da er sich kei–ner Gäste vermuthet, und zwar, wenn er sein Vieh abgefüttert / und seine Hauß–Arbeit verrichtet des Abends <...>*, PretPĮ 3, 512).

Šeimininkas, prieš atkimšdavęs alaus volę, priklaupęs prie ketvirtės (jei būdavo užraugiama ketvirtis misos) ar statinaitės, meldavosi, prašydamas Dievo laiminti suteiktas dovanas bei leisti ir toliau patirti jo globą (*Du Gnädiger Gott, Du hast mir / gegeben diese deine Gabe, segne es nach deiner Mildigkeit, laß / mich weiter hin mehr deinen Segen geniessen <...>*, PretPĮ 3, 512). Po to leisdavęs alų į šotį, prieš gerdamas, nuliedavęs triskart ant volės Žemynėlei, sakydamas jai įprastinius garbstymus: „*Zemyne zedkellei zydek ruggeis, mezais...*“ (PretPĮ 3, 512, 513; žr. ir BRMŠ 3, 187, 292).

Vadinasi, prieš geriant sambarių alų, būdavo pasimeldžiama dviem dievybėms – Dievui, prašant jo

dovanotų gėrybių, palaiminimo, ir – Žemynėlei, javų dievei. Kas tas maldoje minimas maloningasis Dievas (*Gnädiger Gott*), bus svarstoma toliau.

Gaidžio ir vištos auka Dievui ir Žemynai

Po maldos Dievui ir sambarių alaus nuliejimo Žemynai, buvo ruošiamasi naminių paukščių aukojimui. Šeimininkas eidavęs į patalpą, kur būdavo skyrium aukojimui surišti gaidys ir višta. Be šeimininko, apėigose būtinai dalyvaudavusi pati ir vaikai. Čia jis, laikydamas rankoje šotį, klaupdavosi ir kreipdavosi į Dievą, dėkodamas už jo dovanas – derlių bei už suteiktą malonę sėkmingai jį sudoroti:

Herr Gott, durch deine Gnade ha–/ben wir deine Gaben nunmehr vom Felde eingeaugstet, du / hast uns Gesundheit gegeben, daß wir alles verichten / und deine Gaben außdreschen und zu unserem Nutzen / gebrauchen können, davor sey Dir Danck gesagt“, bittet auch / vor das gesäete Korn, bethet darauff das Vater unser.

„Viešpatie Dieve, per Tavo malonę mes Tavo dovanas iš lauko suvežėme, tu mums sveikatos davei, kad galėtume viską padaryti, tavo dovanas iškulti ir naudoti savo poreikiams, už tai mes sakome ačiū“. Jis meldžia globoti ir pasėtus rugius, po to sukalba Tėve mūsų“ (PretPĮ 3, 512, 513).

Iš maldos teksto matyti, kad dovanomis vadinamas grūdinių kultūrų derlius galėjo būti ne tik Žemynos, bet ir čia minimo Dievo valioje. Tęsdamas maldą, šeimininkas Dievo prašydavęs ir toliau būti maloningam, dosniam, sergėti šeimyną, gyvulius, taip pat – laiminti duoną krosnyje bei podėlyje: (*Nach dem bittet er Gott, Er wolle ihm das künftige Jahr wei–/ter gnädig seyn [...] / ihn sampt seinen Gesinde und Vieh, Hauß und Hoff vor al–/lem Unglück bewahren etc., segnen das Brodt im Offen, im / Keller etc. etc.* (PretPĮ 3, 512, 514). Pasimeldęs nugerdavo iš kaušelio, palikdamas du trečdalius gėrimo (PretPĮ 3, 512–515).

Po to vykdamas gaidžio ir vištos aukojimas, pasak Pretorijaus, skirtas Dievui ir Žemynai. Pasirenkami tam tikrais ypatumais pasižymintys paukščiai, kurie užmušami samčiu, šeimininkui klūpant, meldžiantis ir nugeriant alaus iš kaušelio:

Darauf nimpt der Wirth einen Schloff, der sonder–/lich dazu gemacht ist, und schlägt nieder kniend einen Hahnen / von demselben Jahr (doch muß es kein rother, sondern ein / schwarzer, weisser oder bunter Hahn seyn), den er ihn/ gebunden in die

Stube bringen lassen, damit Todt, sage todt-/geschlagen, denn wird er nicht abgeschnitten. In demselber // Niederknien nimpt er den geschlagenen Hahn unter lincken / Arm und bittet Gott fast wie zuvor und trincket noch einmal, / daß er noch 1/3 drinnen lasse, da schlägt er eine Henne, so / auch gebunden und mit dem Hahnen auß einer Brüte ist (und / muß auch nicht roth seyn), und denn trinckt er aber zum / drittel mahl rein auß und setzt das Kännchen weg.

„Tada šeimininkas paima specialiai tam padarytą samtį ir atsiklaupęs juo užmuša tų metų gaidį (tačiau tai turi būti ne raudonas, o juodas, baltas arba raibas gaidys), kurį jis surištą buvo liepęs įnešti į kambarį (sakau „užmuša“, nes jis nebūna papjaunamas). Tebklūpodamas // jis ima užmuštą gaidį po kaire pažastimi ir vėl meldžia Dievą beveik kaip pirma, ir nugaria dar kartą, bet taip, kad dar liktų 1/3. Tada jis užmuša vištą, kuri irgi surišta, ir kuri yra iš tos pačios vados kaip ir gaidys (ji irgi turi būti ne raudona), ir tada jis iš trečio karto išgeria jau iki dugno ir stato indą šalin“ (PretPI 3, 514, 515).

Šeimininkui pjaunant paukščius, kiti aukojimo dalyviai, abi rankas iškėlę dangun, kalbėdavę tokius žodžius:

Gott und auch du Zemynēle, siehe, / wir schencken Dir diesen Hahn und Henne, nimm sie auff alß / ein Opffer (Geschenke), so auß guttem Herten von uns ge-/schiehet.

„Dieve ir Tu, Žemynėle (*Zemynēle*), žiūrėk, mes dovanojame Tau šitą gaidį ir vištą, priimk juos kaip auką (dovaną), kurią dovanojame iš savo geros širdies“ (PretPI 3, 514, 515).

Kyla klausimas, kas tas Dievas, į kurį jau kelintą kartą per kūrės sambarius kreipiamasi kartu su Žemynėle jiems abiem aukojama gaidžio bei vištos auka. Abejotina, ar tai galėjo būti krikščionių Dievas. XVII a., dviejų religijų koegzistencijos sąlygomis, galėjo būti meldžiamasi ir vieniems, ir kitiems dievams. Tačiau kai šis Dievas suporuojamas su Žemynėle, ir kai kalbama apie jiems atnašaujamus naminius paukščius, kažin ar galėtume jį identifikuoti su krikščionių Dievu. Veikiausiai į Dievo, kuriam aukota gaidys ir višta, vietą pretenduotų Žemynėlės partneris, anot M. Pretorijaus, jos brolis Žemėpatis (*Die Zemynēle <...> wird gehalten vor des Zemepatys Schwester <...>*, BRMŠ 3, 147, 260). Jam skirtose maldose prašyta, „kad jis ir jo šeimyna, samdiniai, gyvuliai, pastatai ir kt. nepatirtų nuostolių“ (*daß ihm und den Seinigen, Gesinde, Vieh, Gebäude etc.*

kein schaden / geschehe <...>, PretPI 3, 551; plg. su jau aukščiau cituotos maldos fragmento turiniu: *ihn sampt seinen Gesinde und Vieh, Hauß und Hoff vor al-/lem Unglück bewahren <...>*, PretPI 3, 512, 514). Kitas argumentas – M. Pretorijaus užrašyta malda, siejama su įkurtuvėmis, kurioje kreipiamasi į neįvardytą Dievą, o skliaustuose prišliejamas autoriaus paaiškinimas: *Lieber Gott (Einige se-/tzen dabei Zemepatie), diesen frischen, gesunden Hahnen undt / Henne schencke ich dir <...>* „Mielasis Dieve (kai kurie sako *Žemepatie*), šitą guvų, sveiką gaidį ir vištą dovanoju Tau [...]“ (PretPI 3, 554, 555; BRMŠ 3, 303). Čia „Mielam Dievui“, kuris pavadinamas ir Žemėpačiu, kaip tik skiriami gaidys ir višta, tik per įkurtuves šie paukščiai ne papjaunami, o paliekami namuose gyvi, kadangi jie priklauso „gyvenamojo namo Dievui“ (PretPI 3, 554, 555). Matyt, ne tik šiuo atveju, bet ir ankstėliau aptartaisiais, kreipiamasi į Žemėpatį.³

Dubuo su išvirta vištiena būdavo pastatomas vidury gryčios ant apversto ir skariniu apdengto puspūrio, o greta padedama duonos (iškeptos iš 27 įvairių grūdų mišinio sėmių), sviesto ir kt. (PretPI 3, 514, 515). Kiekvienam šeimos nariui ant puspūrio būdavo padedama ir po pagranduką.

Šeimininkas ir jo šeimos nariai suklaupdavę aplink pūrą. Šeimos galva imdavęs pašventintą samtį ar šaukštą ir pildavęs alų į tris pašventintus (*szwenczamùs*) kaušelius. Kiekvienas iš tų trijų kaušelių būdavo pripildomas, semiant tris kartus (*dreymahl / in die drey Kauszelen, doch das jede Kauszel mit drey-/mahligem schöpfen gefüllet werde <...>*, PretPI 3, 516). Čia vėl svarbus skaičius 3 ir jo kombinacija „triskart trys“. Atlikdamas gėrimo ceremoniją, šeimininkas išgerdavęs tris kaušelius iš eilės, po to kaušelis būdavo perduodamas kitiems šeimos nariams. Vaikas ar brolis, paėmęs pripiltą kaušelį, žemynėliaudavęs, dėkodavęs Dievui už geras dovanas, prašydamas ir kitais metais duoti ne mažiau, o daugiau, ir išgerdavęs vėl tris kaušelius, taip darydavę ir visi klūpantys (PretPI 3, 516, 517). Svarbu, kad prieš naminių paukščių aukojimą ir po jo sambarių alus gertas bei atnašautas žemynėliaujant, tai yra jo nuliejant Žemynėlei.

Padėka už duoną, nuliejimai ir dvidešimt septynių kaušelių gėrimas

M. Pretorijus rašo, kad po alaus gėrimo šeimininkas paimdavęs jam skirtą duonos kepalėlį, jį abiem

rankom iškeldavęs ir, žiūrėdamas į dangų, dėkodavo Dievui:

„O Gott, dir sey Danck vor / diese Gabe, gieb uns künfftgs Jahre grössere und bessere <...>“

„O Dieve, ačiū Tau už šitą dovaną, ateinančiais metais duok didesnę ir geresnę <...>“ (PretPĮ 3, 516, 517).

Tą darydavę ir kiti suklaupusieji, laikydami savo duoną (PretPĮ 3, 516–519). Tikriausiai čia vėl kreipiamasi į Žemėpatį. M. Pretorijus mini, jog gruodžio gale per kasmetinį namų pašventinimą, Žemėpačiui taip pat dėkota už duoną, kuri, sakant šiam dievui maldą, iš pradžių apeigų dalyvių būdavo prispaudžiama prie žemės, o paskui iškeliami aukštyn (PretPĮ 3, 550, 551).

Pavalgius vėl kartodavosi gėrimas ir maldos. Po iškilmingo dėkojimo Dievui šeimininkas, sakydamas maldos žodžius, ant žemės nuliedavęs alaus Žemynėlei, o tai, kas likę, išgerdavęs. Taip darydavę ir visi kiti. Trys kaušeliai devyniskart siųsti aplinkui, tad kiekvienas klūpodamas turėdavęs išgerti po 27 kaušelius (*und gehen die drey Kauszelen Neunmahl / herumb, die alle Zeit mit einem Zug müssen außgeleeret / werden, also 27 Kauszelen außtrincket kni–/endt <...>*) (PretPĮ 3, 519). Čia vėl minima sakralioji numerologija. Ne tik alaus gaminimas, bet ir jo gėrimo ceremonija buvo susieta su skaičiais 3, 9 ir 27.

Grūdų laiminimas

Baigiant kūrės sambarių ritualą, šeimininkas su kaušeliu rankoje dar kartą kreipdavęsis į Dievą, turbūt Žemėpatį, prašydamas laiminti „mūsų grūdus“ (PretPĮ 3, 518–521).

„Nun, du Segenreicher / Gott, wir haben nach unserm Vermögen diese Feier geheiliget, / Dier zu Ehren geschlachtet, diese Speise und Tranck verzehret, siehe / uns gnädigen Augen an und segne unser Getreydig, / daß wir mögen außkommen, jedem gereicht werden, bewahre / unß etc. etc.“

„Na, malonių pilnasis Dieve, šventėm šitą šventę kaip išgalėjom, skerdėm Tavo garbei, valgėm šituos valgius ir gėrėm šituos gėrimus. Žvelk į mus maloninomis akimis ir laimink mūsų grūdus, kad galėtume jais išsiversti, su kiekvienu atsiskaityti, apsaugok mus ir t. t.“ (PretPĮ 3, 518 – 521).

Iš M. Pretorijaus užfiksuotų per kūrę atliekamų sambarių apeigų matyti, kad grūdų palaiminime, jų pašventinime dalyvavo ne tik žemės ir javų deivė

Žemyna, bet tikriausiai ir jos dieviškasis partneris Žemėpatis, taip pat chtoninis dievas, tik labiau rūpinęsis sodyba ir prie jos plytinčiais laukais, o ne visais dirbamais laukais ir javais, kaip jo sesuo.

Šitaip, įvairių rūšių grūdus sudėjus kartu ir iš to mišinio padarius sambarių alaus bei iškepus duonos – sau ir dievams, suteikusiems tuos grūdus, paaukojus jiems naminių paukščių porą, būdavo bendraujama su jais maldomis ir kitais garbstymo ženklais namų aplinkoje, visiems šeimos nariams dalyvaujant. Tikėtasi, kad po tokio žemės dievybių pamaloninimo grūdai būsią palaiminti ir tapsią pašventinti.

Taigi sambariai, rengti per metus keletą kartų, dažniausiai buvo siejami su lemiamais javų auginimo tarpsniais: sėjos pabaiga, javų žydėjimu, paskui – branda ir derliaus nuėmimu. Tuo metu prireikdavo javus globojančių dievybių paramos – jų teikiamos vaisingumo galios ir apsaugos. Sambarių pavadinimas „šventė triskart devyni“ atspindi šios skaičių kombinacijos ryšį su apeigomis: alus ir duona gaminti iš dvidešimt septynių grūdų sėmių, tai yra devynių saujų, kiekvieną semiant po tris kartus; per apeiginį sambarių alaus gėrimą kiekvienas šeimos narys išgerdavęs po dvidešimt septynis jo kaušelius – trys kaušeliai siųsti ratu devynis kartus. Skaičių trys, devyni ir dvidešimt septyni kartojimasis leidžia teigti, jog šventinant grūdus buvo tikima jų magine galia. Kūrės pradžios sambariai atspindi tikrąjį, galbūt net pirmąjį ne tik šios šventės, bet iš dalies sambarių apskritai pobūdį: jų ryšį su javais ir žemės bei javų dievybėmis, taip pat pirminę sambarių paskirtį – javų šventinimą, kurią teikia aptartieji dievai. Išskirtinės kūrės sambarių apeigos – alaus nuliejimai Žemynai, padėka jai ir Žemėpačiui už duoną, taip pat – naminių paukščių aukojimas.

Tokių duomenų nebėra XX a. šventės aprašuose, nors su sambariais visuomet siejamas alaus ir duonos gaminimas iš sudėtinųjų – draugėn subertų grūdų bei bendros vaisės.

NUORODOS:

1. XVIII a. rašytiniuose šaltiniuose minimas Sambarys / Žembarys, kuris tituluojamas kaip pagonių žemės dievas (Jokūbas Brodovskis: Pluto Sambarys, BRMŠ 4, 29; Pilypas Ruigys: Žembarys, rio, m. der Erdgott der Heyden, Pluto, BRMŠ 4, 43; Kristijonas Gotlybas

Milkus: Žembarys, rio, m. der Erd=gott der Heiden, BRMŠ 4, 82). Šis „žemės dievas“, lietuvių leksikografo J. Brodovskio manymu, yra graikų turto, dirvos derlingumo dievybės Pluto atitikmuo, turėjęs ryšį su sambarių ritualu. J. Brodovskis taip aprašo šiam dievui skirtą ritualą: „Sambarys, kuriam apie Velykas ant baltos skepetaitės būdavo aukojama trys saujos visų rūšių sėklos ir kiekvieno valgio; valgi suėsdavo šunys, o sėkla būdavo pasėjama ir padaroma alaus, sambarių alaus“ (BRMŠ 4, 29). Tad Sambariui būdavo aukojami grūdai, iš kurių išauginto derliaus vėliau darytas alus. Pažymėtina, kad Žembarys P. Ruigio ir G. Milkaus paminėtas greta Žemynos, kas leidžia galvoti, ar jis nebūsiąs jai artima esybė. Šiaip ar taip, yra aišku, kad Žembarys / Sambarys buvo susijęs su žeme ir su jos teikiamomis gėrybėmis – grūdais, kaip ir sambariai. Jei priimtume šiek tiek abejonių keliantį teiginį, kad Sambarys / Žembarys esąs dievas, kiltų klausimas, ar jis autonomiškas, ar tėra kitos chtoninės dievybės, tarkim, Žemėpačio, taip pat susijusio su žeme ir sambarių ritualu, vienas iš vardų. O galbūt tai tik sambarių ritualą įsameninanti būtybė.

2. Libertas Klimka skaičiaus 27 ir kombinacijos „trejos devynerios“ prasmę sieja su astronominiais reiškiniais. Anot jo, trys Mėnulio fazės – priešpilis, pilnatis, delčia – dalija siderinį (žvaigždinį) mėnesį, trunkantį maždaug 27,3 paros, į tris devyniadienes savaites. Štai iš kur mįslingoji trejų devynerių formulė! (Klimka, 2005).
3. Pasak M. Pretorijaus, Žemėpačiui gaidys ir višta (vienos vados ir tos pačios spalvos, tik ne raudoni) aukoti ir per kasmetinį namų pašventinimą gruodžio gale, „kai būna trumpiausios dienos“ (PretPĮ 3, 548–553; BRMŠ 3, 196–199; 302–303).

SANTRUMPOS

BRMŠ 2 – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. / Sudarė Norbertas Vėlius, II: *XVI amžius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001.

BRMŠ 3 – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. / Sudarė Norbertas Vėlius, III: *XVII amžius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2003.

BRMŠ 4 – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. / Sudarė Norbertas Vėlius, IV: *XVIII amžius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2005.

LUŠ – *Lietuvių užkalbėjimų šaltiniai*: Elektroninis sąvadas. Parengė Daiva Vaitkevičienė, CD-ROM. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

PretPĮ 3 – Pretorijus, Matas. *Prūsijos įdomybės, arba*

Prūsijos regykla, III. Sudarė Ingė Lukšaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2006. LKŽ El – *Lietuvių kalbos žodynas*: Elektroninis variantas, [t. I–XX, 1941–2002], prieiga per internetą: <www.lkz.lt>, cituojant nurodomas antraštinis žodis.

МНМ – *Мифы народов мира: Энциклопедия*, I-II, гл. ред. С. А. Токарев. Москва: Советская энциклопедия, 1980, 1982.

LITERATŪRA:

DUNDULIENĖ, P. *Žemdirbystė Lietuvoje (Nuo seniausių laikų iki 1917 metų)*. Vilnius: Pergalė, 1963.

KLIMKA, L. Trejų devynerių vainikas. Iš: *Šiaurės Atėnai*, 2005, birželio 25 d., Nr. 754.

Lietuvių etnografijos bruožai. Red. A. Vyšniauskaitė. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964.

SLAVIŪNAS, Z. Kalendorinės, vestuvių ir šeimos santykių sutartinės. Iš: *Sutartinės*, II. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, 10.

“Sambariai” (Get Together) or Three Ninths

Nijolė LAURINKIENĖ

The paper focuses on the so-called “sambariai” ritual performed at the beginning of threshing and described by Matas Pretorijus at the second half of the 17th century. Based on the data given by Pretorijus and other sources the structure and purpose of the celebration is reconstructed. This is a celebration related to crops, earth and crops deities. It consists of blessing crops and making sacrifices to Žemyna and Žemėpatis, the deities of crops. Nijolė Laurinkienė points out that some threshing “sambariai” rituals are testified to in late (20th century) sources documenting celebrations related to important stages of crops: sowing, blossoming and ripeness. The most consistent and longest surviving element of the celebration is beer and bread making from collective crops and a subsequent community get together with a big meal.

El.p. n Laurinkiene@yahoo.com

Gauta 2009-01-10, įteikta spaudai 2009-04-27